

□ АНДРУЩЕНКО В.П. (Київ, Україна)

ДВА НАПРЯМКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА

АНОТАЦІЯ

В статті розглядається освітня політика в умовах глобалізації. Автор стверджує, що активними учасниками глобалізації є інституції і «нові соціальні рухи», які уособлюють собою глобалізацію «згори» і «знизу». Ці два процеси виявляють себе на усіх рівнях освітньої політики – світовому, регіональному, національному, локальному і, нарешті, на рівні університету.

Ключові слова: освітня політика, знання, глобалізація, “мережеве суспільство”, Болонський процес.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается образовательная политика в условиях глобализации. Автор утверждает, что активными участниками глобализации являются институции и «новые социальные движения», которые олицетворяют собой глобализацию «сверху» и «снизу». Эти два процесса проявляются на всех уровнях образовательной политики – мировом, региональном, национальном, локальном и университетском.

Ключевые слова: образовательная политика, знания, глобализация, «сетевое общество», Болонский процесс.

SUMMARY

The article devoted to the educational policy in the context of globalization. The author argues that the active participants in the globalization are institutions and “new social movements”. It represents the globalization of the “from above” and “from below”. These two processes occur at international, regional, national, local and university levels of the educational policy.

Keywords: educational policy, knowledge, globalization, “network society”, the Bologna process.

Із самого початку освіта не значилась серед дослідницьких пріоритетів глобалістики. Це місце належало і належить, перш за все, економічній та міжнародно-політичній проблематиці. Тому не дивно, що висловлюється думка, згідно з якою «процеси глобалізації у вищій освіті вивчаються слабо і недостатньо теоретизовано» [27, р. 28], а у сучасних «концептуалізаціях порівняльних досліджень відсутній глобальний вимір» [27, р. 28].

З точки зору Д. Найяра «проблема глобалізації та освіти – це відносно недосліджений об’єкт, особливо серед економістів» [29, р. 3]. Подібна ситуація склалась із наступних причин. По-перше, процеси та явища, що зараз інтерпретуються як глобальні, заявили про себе

у вищій освіті пізніше, ніж в економіці та міжнародно-політичній сфері. Університети хоча і набрали «певну інерцію» на шляху глобалізації, однак перебувають «на її початковій стадії». По-друге, у відповідній літературі йшлося, як правило, не про глобалізацію в освіті (глобалізацію освіти), а про наслідки і результати її впливу на вищу освіту, що знайшло своє уособлення в розмірковуваннях на предмет прищезтя «менеджеріалізму, маркетинга, занепаду держави добробуту, ерозії демократії, впровадження бізнесових практик тощо» [26, р. 112].

Попри широкий плюралізм думок та суперечливість оцінок глобалізації ніхто не заперечує її незворотній характер. «Вона вже

зараз формує і буде продовжувати формувати сучасний університет по різних напрямках та із зростаючою силою» [32, р. 308]. При цьому характер взаємовідносин між ними з самого початку діалектичний. П. Скотт зазначає, «що університет є одночасно і об'єктом, і суб'єктом глобалізації» [26, р. 112]. Ще виразніше висловлюється М. Генрі: вища освіта одночасно є «творцем, інтерпретатором і потерпаючою стороною» [23, р. 326].

Світ, що змінюється, оцінювався з різних позицій різних дисциплін і отримував різні характеристики і назви. «Постмодерність» (Ж.-Ф. Ліотар, З.Бауман), «друга модерність» (У.Бек), «рефлексивна модернізація» (У.Бек, Е.Гідденс, С.Леш), «глокалізейшн» (Р.Робертсон), «глобальна ера» (М.Вотерс), «мережеве суспільство» (М.Кастельс), «суспільство знань та інформації» (П.Дракер), «постнаціональне сузір'я» (Ю.Габермас). За усіма цими назвами криється аналіз процесу глобалізації.

Глобалізація, якщо підвести підсумок під зазначеними вище дослідженнями цього процесу, розглядається з двох боків: як історичне явище і феномен, і як закономірність розвитку суспільства. Фактори глобального масштабу не тільки скріплюють його окремі сегменти, але й здійснюють на нього перетворювальний вплив. У результаті, як зазначає німецький соціолог У. Бек, ми є свідками того, що «нової якості капіталізм, нової якості глобальний порядок, нової якості суспільство й інша якість особистого життя стають реальністю, і все це відрізняється від попередніх етапів соціального розвитку» [19, р. 2].

Суспільство «нової якості» - це одночасно і «процес», і «продукт» реалізації «особливого роду політичного проекту», це «концептуалізація неолібералізму на практиці» [33, р. 16]. Відповідно глобалізація не є ціннісно нейтральною концепцією ... вона наповнена ідеологією, вона є «продуктом» ліберальної економіки її апологетикою «вільного ринку» і ліберальної демократії. Здавалося, що дійсно настав «кінець історії», що глобальна економіка є досконалим «саморегульованим механізмом» Але сучасна криза «показала, що це лише міраж» [6]. Виявилось, що капіталізм, принаймні у його неоліберальній версії, «не може сам створювати, підтримувати, регулювати або стабілізувати» [13]. Політики, аналітики, науковці констатують банкрутство нерегу-

льованого капіталізму як системи, заявляють, що ідея вільного ринку – на межі загибелі. На думку почесного доктора Єльського університету (США) І.Валлерстайна, оскільки зараз «ми рухаємось у світ протекціонізму», нам треба забути «про так звану глобалізацію» [5, с. 94]. У цих умовах, як вважають українські експерти, стало виявляти себе «зростання національного егоїзму ... Після багаторічного розмивання суверенітету тенденцією часу стає певне зміцнення національної держави» [4]. І тепер, як зазначають журналісти, «вдалі приватні менеджери знову сподіваються на державних чиновників, над якими раніше сміялися. Саме другосортним, як здавалося, держслужбовцям має бути за допомогою адміністративних важелів повернути економіці темпи розвитку та мінімізувати наслідки спаду» [10].

Криза «оголила» ще одну проблему – залежність економічного благополуччя суспільства від рівня моралі.

Принцип «успіх за будь-яку ціну» - це глухий кут, це шлях в нікуди. Тільки і виключно заробляння грошей не може визначати мету і зміст життя людини. Глобальна криза ще раз нагадала, що суспільний прогрес – це не тільки, і не стільки економічне зростання. Все набагато складніше. Виявилось, що «глобальна цивілізація – це глобальна вульгарність. Це перука, одягнута на лису голову, а під нею темна порожнеча, і в темряві – біси підсвідомості. Поки дорога не трясє, перука тримається. А почне сильніше трусити – дивись, і завалиться» [12].

Ми цілком свідомі того, що сьгоднішні оцінки глобальної кризи, її можливих наслідків можуть бути і однобічними, і упередженими, і поспішними і т.п. Більш ґрунтовні напрацювання потребують часу і ресурсів. І все ж вони спонукають до того, щоб дещо по-іншому подивитись на розгортання деяких головних тенденцій у сучасному дискурсі освітньої політики. Криза вже зараз позначилась на стані вищої освіти в багатьох країнах. Наприклад, у збанкрутілих ісландських банках тримали свої кошти провідні британські університети. Вже стало зрозуміло, що у Великобританії не всі студенти зможуть продовжити навчання, бо виникають проблеми і з грошми, і з подальшим працевлаштуванням з пристойною платнею. Під загрозою опинились в ряді розвинутих країн напрацьовані схеми кредитування на-

вчання студентів, оскільки саме банківська система виявилась найбільш вразливою.

Це втрати вищої освіти від кризи тут і зараз. Очевидно, що вже у короткостроковій перспективі виправдаються досить песимістичні прогнози аналітиків щодо певних змін в освітніх політиках в багатьох країнах світу, бо, як переконують нас політики і експерти, починається епоха капіталізму «нового типу» (був «нової якості»), епоха, коли історичне змагання між різними типами організації економічного життя буде продовжуватись, коли дедалі більшою підтримкою будуть користуватись довгострокові соціальні альтернативи. Але яких саме форм наберуть майбутні нововведення, в тому числі і в сфері освіти, залежить значною мірою від конкретних умов і проблем, що виникають.

Цілком можна припустити, що на фоні кризи посилять свої позиції «критичний напрям» в дискурсі освітньої політики, представники якого налаштовані негативно стосовно «класичних ліберальних та неоліберальних концепцій політики» (policy), які на практиці реалізовували протягом 80-90-х років уряди провідних країн, головним чином тих, що репрезентують англосаксонський світ, та міжнародні інституції - перш за все, Світовий банк. Схильні до опозиції неолібералізму дослідники, відповідно, намагаються обґрунтувати реальність дії сучасних глобалізаційних процесів по двох напрямках – «згори» (from above) та «знизу» (from below). Глобалізація «згори» - це реалізація ідей неолібералізму як особливого погляду на суспільство і прогрес. «Політична глобалізація згори» - це «глобалізація політичних структур, інституцій та цінностей західних ліберальних демократій» [31, р. 46]. Головні актори – транснаціональні компанії (ТНК) та міждержавні інституції. Їм протистоять різноманітні «так звані» антиглобалістські рухи, які, на противагу «диктату» ТНК, є носіями ідеалів «соціальної справедливості, рівності та демократії». Чому «так звані»? Тому, пояснюють американські дослідники, що ці рухи виступають не проти глобалізації як такої, вони категорично проти її «неоліберальної версії» [32, р. 279-280]. Їх гасло – «можливий інший світ» [5, р. 92]. Це скоріше «альтерглобалістські» рухи.

Глобалізація – це діалектична єдність pro- і contra-. Глобалізація - є глобальний ринок і глобальний спротив йому. «Грінпіс - настільки

ж є глобальним, як і Coca-Cola. Використання маски, за якою ховається глобальний спротив, є настільки ж дієвою, звичною та модною справою, як носити взуття «Nike» [34, р. 41]. Альтерглобалістські, антиглобалістські рухи, ідеї, політичні та педагогічні практики - характерна риса освітньої політики на усіх її рівнях – світовому, регіональному, національному та локальному. Сформувався певні ареали політичного та інтелектуального спротиву, в основі якого лежить «відраза до неолібералізму», небажання миритися з глобальною тенденцією «сприйняття радикальних наслідків «Нового світового порядку» як природних і неминучих» [15, с. 41].

Представники «критичного» напряму в дискурсі освітньої політики в своїх інтерпретаціях глобалізації спираються на ідеї М. Кастельса щодо «мережевого суспільства» (network society) та «критичну соціальну думку» А. Турена, які розглядають «соціальні рухи носіями соціальних змін у постіндустріальному глобальному середовищі». А. Турен, посиляючись на те, що глобалізація «змінює саму природу суспільства», відійшов від його традиційних пояснень соціологами. Замість «соціології суспільства» обґрунтовується «соціологія дії», яка робить особливий наголос на зростанні ролі «нових соціальних рухів» в ініціюванні змін в суспільстві, в тому числі й в освітній сфері.

Що являють собою «нові соціальні рухи»? Це скоординований, або об'єднаний рух двох або більше соціальних акторів. Для цього руху характерним є «відступ від традиційних методів політичної організації й політичної боротьби, а також експерименти з новими формами соціальних відносин, культурних вартостей та ідентичностей» [7, с. 451].

Важливо мати на увазі, як зазначають представники «критичного» напряму, зокрема Р. Роудс та А. Лю, які репрезентують «Дослідницький центр глобалізації та вищої освіти» (Вашингтон, США), що сучасні соціальні рухи нічого спільного не мають із марксистськими уявленнями про класову боротьбу. Їх вирізняє плюралізм та децентралізація. Мета цих рухів – «широка політизація, посилення політичного впливу народу, відродження громадянського суспільства, виведення його з-під контролю держави» [7, с. 451].

«Нові соціальні рухи», як демократична

альтернатива глобалізації «знизу» у відповідь на глобалізацію «згори», є уособленням сучасного глобального громадянського суспільства. Вона об'єднує у своїх мережах та організаціях представників різних країн і спрямовує свою активність на царину глобального суспільного блага. Однак було б помилково вважати, що усі актори глобального громадянського суспільства «за визначенням хороші» і тільки те і роблять, що піклуються про «глобальне суспільне благо». Насправді картина досить суперечлива. «Не тільки громадянські групи, але й релігійні, націоналістичні рухи діють поза контролем сім'ї/держави, не говорячи вже про терористів та міжнародну мафію, досить активних на глобальному рівні» [9, с. 7]. І з огляду на це, навряд чи можна заперечувати реальний вплив на політико-освітню сферу в окремих регіонах світу радикальних релігійних та націоналістичних рухів.

Отже, глобальне громадянське суспільство, а відповідно і «соціальні рухи», що є його органічною складовою, вважається реальним актором сучасної міжнародної політики. Основна структурна ланка національних громадянських суспільств – недержавні організації (НДО) трансформуються у глобальному форматі у міжнародні громадські організації, які позначаються як міжнародні недержавні або неурядові (NGO). Їх кількість в світі неухильно зростає. Із 985 у 1956 році до 14 000 у 1985 році і до майже 21 000 у 2003 році [31, р. 45]. Висловлюється думка, що «так звані недержавні організації... за своєю будовою більше схожі на макродержаву ніж на принципово інший тип організації, вони мають свої фінансові, адміністративні, комунікаційні і навіть силові структури» [3, с. 76]. Ілюстрацією ролі і місця міжнародних неурядових організацій у світовій і регіональній освітній політиці може бути їх досить активна участь в Болонському процесі [1, с. 97-99].

Отже, в публікаціях представників «критичного» напрямку вимальовується наступна картина. Глобалізація змінює «географію влади у світовій освіті», яка організовується за «просторовим» (spatial) принципом. Освітнянський сектор «глобального мережевого суспільства» – це «майданчик», на якому розгортається відповідне політичне дійство, або, як висловився один із дотепників, «політичний футбол» [26, р. 112], учасниками якого є інституції і «нові

соціальні рухи», що уособлюють собою глобалізацію «згори» і «знизу». Ці два процеси виявляють себе на усіх рівнях освітньої політики – світовому, регіональному, національному, локальному і, нарешті, на рівні університету.

Що є характерним для освітньої політики в контексті глобалізації «згори», яка масштабно реалізовується адептами неолібералізму, починаючи із 80-х років ХХ століття? По-перше, неухильне впровадження лінії на посилення підзвітності та ефективності у функціонуванні вищих навчальних закладів. При цьому важливо зауважити, що якщо раніше ці питання вирішувались у руслі «саморегулювання університетського життя» і перебували в компетенції професіоналів, то тепер їх вирішення значною мірою перемістилося в сферу «політичну». Розвиток та утвердження «міцної культури підзвітності та прозорості» – проблема першочергового значення для владних структур провідних країн та міжнародних інституцій. На місце «держави добробуту» прийшла «держава-аудитор». В США, в результаті реформ 80-х-90-х років, у сфері освіти склалась «нова політика підзвітності» (accountability politics) [28, р. 5].

По-друге, – один із найбільш очевидних наслідків неоліберальної глобалізації – це неухильний курс на приватизацію. Для вищої освіти це означає зменшення державних витрат і зростання значення інших джерел фінансування. Приватизація, в свою чергу, сприяє комерціалізації та корпоратизації вищих навчальних закладів.

По-третє, неоліберальна ідеологія «продукує нову політичну економію вищої освіти». Спостерігається тенденція інкорпорування ідеалів ринку в навчальний процес, в організацію наукової роботи в коледжах та університетах. У їх функціонуванні відбувається зрушення «від логіки соціального інституту до логіки виробничої» [32, р. 293]. Ці процеси знайшли своє концептуальне оформлення в концепції «академічного капіталізму», покликаної обґрунтувати шлях інтеграції університету в глобальну економіку. Освітня політика, яка історично входила, головним чином, до національної, сьогодні, здається стає частиною ширшого і переважно економічного пакету.

По-четверте, курс на створення всеохоплюючої системи оцінювання результатів навчання. Розробка відповідних стандартів на національному, регіональному та світовому рівнях.

У чому полягає сутність діяльності «нових соціальних рухів», що репрезентують глобалізацію «знизу» у сфері вищої освіти? І наскільки вони спроможні впливати на зміст і напрям освітньої політики на всіх її рівнях – глобальному, регіональному та національному? Практика свідчить, що державні і недержавні інституції не можуть не рахуватись із позицією представників глобального громадянського суспільства. Їхня думка, як правило, враховується в процесі розробки і здійснення освітніх проектів. Відповідно, процес прийняття політичних рішень змінився – він став складнішим, часто супроводжується досить гострою політичною боротьбою. Але існуюча практика не надає достатньо переконливих свідчень того, що домінуючий статус неоліберальної ідеології у світовій освітній політиці зазнає серйозної ерозії. З огляду на це, американські дослідники констатують, що «з наукової точки зору будь-яка дискусія з приводу взаємодії глобальних сил із сучасним університетом має починатись і закінчуватись із визнання масованого впливу неолібералізму і його панування над світовою економікою. Високий рівень комерціалізації університету, схоже, є незворотнім» [32, р. 308].

Виглядає як вирок. Хоча заперечити його досить складно. Альтернативи, що пропонувались і пропонуються з боку глобального громадянського суспільства, поки що не вийшли в розвинутих країнах, які власне і визначають *mainstream* світової освітньої політики, на рівень практичної реалізації. Посткомуністичні країни, у тому числі й Україна, ідуть в кильватері лідерів Болонського процесу, який, по суті, є регіональним проектом глобалізації «згори», «як певний політичний вибір» [8, с. 70].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вища освіта і Болонський процес: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Дмитриченко М. Ф., Хорошун Б.І., Язвінська О.М., Данчук В.Д. - К.: Знання України, 2006.
2. Войтович Р. Місце, роль та функції національної держави в контексті сучасних глобалізаційних процесів // Вісник Національної академії державного управління. Філософія, методологія, теорія та історія державного управління. - № 2. - 2004.
3. Геєць В. "Я розпоряджався би передусім своїми коштами, а не запозичени-

ми, бо ми вже є жертвою кредитної експансії" // Дзеркало тижня. - 7 березня 2009 р.

4. Горбулін В., Литвиненко О. Актуальні виклики - адекватні відповіді // Дзеркало тижня. - 28 березня 2009.

5. Иммануил Валлерстайн о современном кризисе // Социологические исследования. № 6. - 2009.

6. Кіссінджер Г. Шанс для нового світоустрою // День. - 27 січня 2009 р.

7. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макміллана. - К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2006.

8. Лебедева М. Политикообразующая функция высшего образования в современном мире // Мировая экономика и международные отношения. - 2006. - № 10. - С. 70.

9. Мартинелли А. От мировой системы к мировому обществу? // Социологические исследования. - 2009. - № 1.

10. Міцишин М. Ідейна криза // День. - 4 лютого 2009 р.

11. Не смерть капіталізму, а народження нового порядку // День. - 28 жовтня 2008 р.

12. Померанц Г. Чорна харизма // День. - 1 липня 2009 р.

13. Родрік Д. На підході: капіталізм 3.0. // День. - 18 лютого 2009 р.

14. Степаненко В. Глобальне громадянське суспільство: концептуалізації та посткомуністичні варіації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - № 2. - 2005. - С. 157.

15. Фрейре Пауло. Педагогіка свободи: Етика, демократія і громадянська мужність / Пер. з англ. О. Дем'янчука. - К.: Вид. дім "КМ Академія", 2004. - С. 41.

16. Чешков М. Взгляд на глобализацию сквозь призму глобалистики // Полис. - № 2. - 2001. - С. 56.

17. Ahola S. Global and Local Priorities in Higher Education Policies: A Headache at the National Level? // Tertiary Education and Management. - Vol. 11. - № 1. - 2005.

18. Asher A. Ten Years Back and Ten Years Forward: Developments and Trends in Higher Education in Europe Region. Paper to be presented at the UNESCO Forum on Higher Education in the Europe Region: Access, Values, Quality and Competitiveness, 21-24 May 2009, Bucharest, Romania).

19. Beck U. World Risk Society. - 1999. - Cambridge Polity Press. - P. 2.

20. Berdahl R. Developed Universities and the Developing World: Opportunities and Obligations // *The Globalization of Higher Education*. Weber L.E., Duderstadt J.J. (eds). - London: *Economica*. - 2008.

21. Enders I. Higher Education, Internationalization, and the Nation-State: Recent developments and challenges to governance theory // *Higher Education*. - Vol. 47. - № 2. - 2004.

22. Geyer R. Europeanization, Complexity and the British Welfare State. - Department of Politics. - University of Sheffield. - 2003.

23. Henry M. The Globalization of Higher Education // *Higher Education Policy*. - Vol. 13. - № 2. - 2000.

24. Kwiek M. The Emergent European Educational Politics under Security: the Bologna Process from a Central European Perspective // *European Educational Research Journal*. - Vol. 3. - № 4. - 2004.

25. Leander A. The Globalization Debate: Dead-end and Tensions to Explore (Review Essay) // *Journal of International Relations and Development*. - No. 4/3. - 2000.

26. Luijten-Lub A. Globalisation, Internationalization, Europeanization and Higher Education // *Reflecting on higher education policy across Europe. A CHEPS resource book*. - CHEPS (Center for Higher Education Policy Studies), University of Twente. - 2006.

27. Marginson S., Rhoades J. Beyond National States, Markets and Systems of Higher Education: A glonacal agency heuristic // *Higher*

Education. - Vol. 43. - No. 4. - 2002.

28. Mehta J. How Did We Get Here? Paradigms, Fields, and Professions in Education Policy // *Bulletin*. - Vol. 33. - № 1. - Fall 2008.

29. Nayyar D. Globalization: What Does It Mean for Higher Education? // *The Globalization of Higher Education*. Weber L.E., Duderstadt J.J. (eds). - London: *Economica*. - 2008.

30. Olssen M., Codd J., O'Neill A-M. *Education Policy: Globalization, Citizenship and Democracy*. - London. - Thousand Oaks - New Delhi. - SAYE Pub. - 2004.

31. Reimann K. A View from the Top: International Politics, Norms and the Worldwide Growth of NGOs // *International Studies Quarterly*. - No. 50. - 2006.

32. Rhoads R., Liu A. Globalization, Social Movement and the American University: Implications for Research and Practice // *Higher Education Handbook of Theory and Research*. - New York: Springer Netherlands. - Vol. 24. - 2009.

33. Robertson S., Dale R. *Changing Geographies of Power in Education: The Politics of Researching and its Contradictions*. - 2006.: www.bris.ac.uk.

34. Scott P. Challenges to Academic Values and the Organization of Academic Work in a Time of Globalization // *Higher Education in Europe*. - Vol. XXVIII. - № 3. - 2003.

35. Weber L.E., Duderstadt J.J. Preface // *The Globalization of Higher Education*. Weber L.E., Duderstadt J.J. (eds). - London: *Economica*. - 2008.

